

Projev
prezidenta České republiky
Václava Havla
na Masarykově univerzitě v Brně
dne 23. března 1995 při příležitosti převzetí
čestného doktorátu

Vaše Magnificence, pane rektore,
dámy a pánové,
vážení přítomní,

mám dnes tu čest promluvit na půdě univerzity, která proslula svou tradicí v pěstování právní vědy, a ve městě, kde sídlí Ústavní soud, Nejvyšší soud a Nejvyšší státní zastupitelství, tedy ve městě, které je sídlem nejvyšších justičních institucí naší republiky. Tyto okolnosti mne přímo vybízejí k tomu, abych využil dnešní příležitosti k osobní úvaze o právu.

(1)

Od chvíle, kdy se člověk začal stávat uvědomělou bytostí, začínal chápat, zprvu asi spíš jen instinktivně, že jeho soužití s ostatními je myslitelné jen tehdy, bude-li se řídit určitými pravidly. V těchto pradávných dobách neexistoval asi rozdíl mezi mravním a právním řádem: všechna nejstarší pravidla lidského chování a soužití, o jejichž existenci dnes víme, ať nepsaná či později psaná, byla výrazem určitých mravních norem, které lidé přijímali. Tyto normy byly přitom vnímány jako něco, co přichází shůry, jako příkazy zjevené, normy původu – jak bychom dnes řekli – metafyzického, tedy jako něco, co není dílem člověka, ale co člověk pouze zprostředkovává.

Tisíciletí vývoje lidstva, provázená i bohatým vývojem jeho představ o původu, smyslu a charakteru pravidel jeho soužití, vyúsťují dnes do poměrně silného odlišování řádu mravního a právního, nemluvě o naprosto zásadním odlišení obou těchto

řádů o řádu metafyzického. Zkoumání veskrze filozofické otázky, zda řád mravní má či nemá metafyzické kořeny, jsem už věnoval nemálo zájmu a mé úvahy vždy nakonec dospěly k odpovědi kladné. Nicméně tomuto tématu se dnes věnovat nechci. Svou pozornost omezím na souvislost mezi řádem mravním a právním. Zdá se mi totiž, že prohlubující se odcizování jednoho druhému je velmi nebezpečné a že úkolem naší doby je tuto souvislost znovu nalézat a opakovaně ji zdůrazňovat. Vždyť nebude-li právo vnímáno jako určité specifické a samozřejmě vždy jen dílčí ztělesnění obecných norem etického chování, pak se začne v očích lidí proměňovat v pouhý administrativní rozmar státní legislativy, tedy v nutné zlo, které nezasluhuje úctu a jehož nejrůznější obcházení nejen že není nemravné, ale je naopak známkou lidské tvořivosti. Ve světě takto pojmávaného práva, totiž jako něčeho, co nesouvisí se slušností a morálkou, ztrácí ovšem právo účinnost: nejen že klesá respekt k němu, ale klesá nutně i respekt k těm, kteří ho tvoří a kteří ho aplikují, a posléze klesá – což je vůbec nejzávažnější – jakákoli úcta k pravidlům lidského soužití, a tím, i úcta k bližnímu. Je třeba tudíž v politické práci i v práci osvětové a vzdělávací neustále vysvětlovat a zdůrazňovat, že nectít zákon, obházet ho či nedodržovat je hanba a odsouzeníhodná neslušnost. Bez určité hladiny etických nároků společnosti na sebe samu nemůže prostě právní stát fungovat. Kořeny práva jsou mravní, a kdo se posmívá všem řečem o morálce, ten automaticky zpochybňuje základy právního státu.

(2)

S tím úzce souvisí i vztah práva a státu. V povědomí mnoha lidí, mimo jiné i proto, že po desetiletí žili v totalitních poměrech, v nichž právo začasť působilo jen jako pouhý nástroj vládnoucího režimu a soudní soustava jako jeho služka, přetrvává pocit, že stát je nad právem a že právo je především prostředek, jímž si stát zajišťuje loajalitu a poslušnost občanů. Není tomu tak a jakékoli úsilí, které bude vynaloženo na to, aby si to občané uvědomili, není zbytečné a marné. Právo je nad státem a platí pro všechny, tudíž i pro stát, tedy pro státní správu stejně jako pro ministry, poslance či prezidenta. Právo je tu proto, aby usnadňovalo občanům jejich soužití a chránilo je proti bezpráví, je tu tedy především kvůli občanům, podobně jako sám stát. Demokratický systém určuje způsob, jakým se právo tvoří: do centra složitě struktury společnosti staví parlament, který občané svobodně zvolili a který v jejich zastoupení a v jejich zájmu přijímá zákony. Vláda pak zákony aplikuje a nad jejich dodržováním bdí nezávislá justice. Nadřazenost práva státní moci je přitom jasně stvrzována principem nezávislosti justice: kdyby právo bylo podřízeno státu, pak by soudci byli nejspíš jen pouhými vykonavateli státem vyhlášeného práva a jejich výkony by byly ovlivňovány či přímo řízeny politickou vůlí těch, kdo pro dané období vyhráli volby. Zijeme v civilizaci, která sice umožňuje komukoliv, aby věřil v božský původ pravidel lidského soužití, která však svěruje tvorbu těchto pravidel parlamentu vzešlému z vůle občanů. Tento světský původ dnešního práva však neznamená, že

právo slouží moci, byť demokratické. Naopak: tato moc slouží právu či měla by mu sloužit tak jako kdokoli jiný a měla by si být vědoma, že ona sama je odvozena od práva. Metaforicky řečeno: ačkoli je právo jejím dílem, měla by se k němu chovat tak, jak by se k němu chovala, kdyby bylo zjeveno shůry.

(3)

Odkud se bere tradiční představa o spravedlnosti či právu jako bohyni se zavázanými očima? Toto podobenství nebce říct nic jiného, že právo platí rovně pro každého a je vyšší autoritou než jakákoli světská moc, ať už svůj význam odvozuje od veřejné funkce či od společenského či majetkového postavení. V tomto smyslu lze s touto tradiční představou o slepotě práva zajisté souhlasit.

Přesto bych si k tomu dovilil několik drobných poznámek. V právní literatuře se často klade otázka po vztahu práva a spravedlnosti. Představa slepého práva může totiž vyvolávat dojem, že právo je slepé ke konkrétní lidské bytosti, k mravnímu řádu či mravnímu citění, tedy že je to cosi odpoutaného od člověka či občana, slepého k němu a slepě zahleděného jen do sebe samotného. To ovšem může vést k pocitu, že právo je vlastně nad spravedlností, které sice může dávat průchod, ale také nemusí. Myslím, že tato představa je mylná.

Především proto, že smyslem zákona není v žádném případě služba sobě samému a tím méně něčí svěvoli. Jeho smysl je právě opačný: sloužit spravedlnosti. Zákon a právo nejsou nicím jiným, než trvale opakovaným, nikdy nekončícím a vždy jen nedokonalým pokusem člověka dobrat se spravedlnosti. Sám zákon a sami ti, kteří ho tvoří a aplikují, spravedlnost na zemi ještě pochopitelně nezajistí. Nicméně jsou tu proto, aby aspoň v rámci možností, které jim jsou ze samé povahy věci dány, k této spravedlnosti přispívali. Soudci – jako ti, kteří aplikují zákon nejviditelněji – kni přispívají především tím, že ctí zákon a nestranně posuzují, co je s ním v souladu a co nikoliv, komu právo náleží, kdo ho porušil a kdo nikoliv. Ale nepřispívají k ní pouze tím. Tak jako každý, kdo stojí před soudem se svou věcí, je konkrétní a jedinečnou bytostí, je jí pochopitelně i každý soudce. A nesoudí-li nás computer či roboty, tedy instrumenty k jedinečné bytosti vskutku slepé, ale soudí-li nás konkrétní lidé, nemělo by to být vykládáno jako politováníhodný ústupek od oné známé Spravedlnosti se zavázanými očima či jako jakési nedopatření či nedokonalost, ale naopak jako záruka, že právo je vskutku pokusem o spravedlnost, pokusem do té míry nedokonalým, že jeho výkon musí být svěřen někomu, kdo má na rozdíl od computeru i svědomí, tedy lidské bytosti. Vždyť zvážit všechny okolnosti, jejichž veskrze individuální a neopakovatelná povaha přesahuje vše, co lze vtělit do jakékoli normy, může jen bytost s hlubokým citem pro spravedlnost, tedy člověk se svědomím. To znamená člověk, který vidí účastníky pře stojící před ním, vnímá síť složitých psychologických a sociálních souvislostí, které hrály, hrají a budou hrát roli v jejich osudu, a snaží se aplikovat zákon jakožto vidoucí lidská bytost.

(4)

Velmi složité téma k přemýšlení je vztah práva a politiky. Nečetl jsem pochopitelně celá pohoří knih, které byly na toto téma napsány. Přesto se odvážím i k tomu něco říct, něco, co není sice opřeno o vědecká studia, co se však opírá o určitou míru osobních politických zkušeností.

Myslím, že v podstatě platí či měla by platit tato zásada: politika je před právem a právo je nad politikou. Ústava, Listina základních práva a svobod, hlavní principy celého právního řádu – to všechno mohlo být přijato jen proto, že tomu předcházela obecná politická shoda o základech našeho demokratického státu, o hodnotách, na nichž má být založen, a o jeho celkové orientaci, shoda, která vycházela z převládající vůle našich občanů, jak ji vyjádřili ve volbách. V tomto smyslu tedy předcházela politika právo. Přijaté právní normy se však okamžikem svého přijetí staly závazné pro všechny, a dokud platí, nelze je účelově prohýbat či aplikovat v duchu těch či oněch politických zájmů nebo těmto zájmům podřízovat. V tomto smyslu je tedy právo nad politikou. Hlavním strážcem tohoto principu je přitom Ústavní soud, který bdí zejména nad tím, zda parlament, jako těleso par excellence politické, neporušuje – díky té či oné momentální politické většině, politickému zájmu, politickému kompromisu či dokonce politické náhodě – něco z toho, co bylo jednou zahrnuto mezi fundamentální principy státu jako státu právního.

Hlavní náplní práce parlamentu jako zákonodárního sboru není ovšem neustálá tvorba či proměna toho, co nazývám fundamentálními principy. Většina přijímaných zákonů může mít desítky nerozmanitějších podob, aniž by přitom kterákoli z nich byla s těmito principy v rozporu. Která z těchto podob zvítězí, je pak vskutku jen a jen věcí politické diskuse. Zajisté všichni vítáme, sleduje-li tato diskuse vždy a zásadně jen obecný zájem našeho společenství, ústí-li do výsledků odpovídajících vyzrálému pojetí spravedlnosti a není-li jen střetáním přestížných zájmů různých stran a jednotlivců a jakýmsi bojem o to, kdo zvítězí a získá tím u někoho body. Takový ideální stav však sotva kdy nastává, a tak nezbyvá, než znovu a znovu vytvářet politické klima, které by omezovalo partikularismus a stimulovalo politiky k tomu, aby hledali řešení nejméně sporná, nejspravedlivější a nejmoudřejší, respektující kvalifikované názory občanské i odborné. Avšak i zde platí, že právo je nad politikou: pakliže je jednou zákon přijat, musí být svatý, ať se komu líbí, či nikoliv.

(5)

Nedávno jsem se v Poslanecké sněmovně zmínil o úkolu pečovat v nadcházející době o přehlednost a srozumitelnost našeho právního řádu. Domnívám se, že to je úkol důležitější, než si leckdo asi myslí. Uvědomme si jen toto: dnes platí v naší zemi přes 5500 vyhlášených a registrovaných předpisů, z nichž mnohé dávno samozřejmě ztratily jakýkoliv praktický smysl, aniž je ovšem kdy kdo zrušil. Jen během pěti let, která nás dělí od listopadu 1989, bylo u nás přijato přes 400 nových zákonů. V téže době však bylo přijato i přes 450 novel zákonů, přičemž jsou zákony,

které byly měněny a doplňovány dokonce více než desetkrát. Mnohé zákony či novely přitom novelizovaly i četné jiné zákony, které tím byly novelizovány takzvaně nepřímou. Chápu důvody, které v této náročné transformační době k tomu všemu vedly. Přesto ale musím říct, že tento stav považuji za dost nebezpečný. Jeho logickým důsledkem totiž je, že je nad síly kteréhokoli občana i politika, aby věděl, co vlastně u nás přesně platí. Důsledkem takového stavu je postupné odcizování občanů právnímu řádu, který se stává vskutku srozumitelný vlastně jen omezené vrstvě odborníků. Tato prohlubující se propast mezi společností a právem má ovšem své další následky: je-li nebo měl-li by být právní řád jakýmsi výrazem či nedokonalejším obrazem řádu mravního, tedy systémem obecně známých, obecně sdílených a ohečně respektovaných pravidel lidského soužití, pak jeho rostoucí složitost a neprůhlednost nemůže vést k ničemu jinému než k mravnímu relativismu. Taková situace totiž přímo nutí občany, aby odpověď na otázku, co se smí a co nesmí, a co je tudíž slušné a co nikoliv, delegovali na své právníky a sami se o ni přestávali starat. Přítomní právníci se na mne zajisté nebudou zlobit, řeknu-li jednu provokativní věc: za jistých okolností může dokonce platit, že čím více právníků společnost potřebuje, tím je to s ní horší. Stav, kdy každý občan musí zaměstnávat několik právníků, aby byl schopen posoudit, zda někoho nezkracuje na jeho právech či zda je někdo nezkracuje jemu, nemusí být totiž nutně znamením rozvinutého právního státu, založeného na obecně sdíleném a vyzrálém právním vědomí, ale může být i projevem slábnoucího smyslu společnosti pro pravidla vlastního soužití, tedy známkou obecného úpadku mravů.

S přehledností a srozumitelností právního systému souvisí otázka zdánlivě okrajová, pro mne osobně však rovněž významná, totiž problém právního jazyka. Ne-skrývejme si, že se zvolna ocitáme v situaci, kdy občan nepotřebuje právníka jen na to, aby za něj psal různá podání, žaloby a odvolání, ale i na to, aby mu text zákonů, jimiž se má řídit, jakož i smysl jeho vlastních podání, překládal do normálního jazyka. Nejednou se mi stává, že chci-li pochopit, co říká zákon, který má být uplatněn v běžném životě a který podepisuji, musím se radit s právníky své kanceláře. Je-li ovšem společnost nucena přenášet v příliš velkém rozsahu pochopení práva na zvláštní vrstvu specialistů, ovládajících příslušný jazyk, může to znamenat ve svých důsledcích zase jen to, že na ni deleguje i rozhodování o etice svého vlastního chování.

Dámy a pánové,

děkuji vaší univerzitě za poctu, které se mi dnes od ní dostává. Vážím si jí tím víc, že se jí dostalo před časem mému příteli velkému filozofovi Josefu Šafaříkovi, který kdysi velmi ovlivnil můj způsob uvažování o věcech tohoto světa. Doufám, že toto mé přiznání nebudete chápat jako pokus přenášet na Šafaříka odpovědnost za to, co jsem tu dnes řekl.

Děkuji vám za pozornost.